

verslag

Bestuurskern

Directie Participatie
Participatie
Plesmanweg 1-6
Den Haag
Postbus 20901
2500 EX Den Haag

Contactpersoon

N. Biesma - van Nierop
Adviseur

T 070-4569610
M +31(0)6-15359269
F 070-4569601
Nadine.Biesma@minienm.nl

Datum

3 december 2014

Betreft	Bijeenkomst Burgerpanel Structuurvisie Ondergrond
Vergaderdatum en tijd	3 december 2014 18.00 - 21.00
Vergaderplaats	Rijksdienst voor Ondernemers, Croeselaan 15 te Utrecht
Deelnemers	23 burgerpanelleden Ruud Cino, programmamanager Structuurvisie Ondergrond Medewerkers programmateam Structuurvisie Ondergrond en projectteam Structuurvisie Schaliegas Gespreksleiders: Kees Le Blansch, Bureau KLB en Eelco Kool- haas, Ministerie van Verhalen Verslag: Christine van Spanning, Alt-Tab bedrijfsondersteuning

---

Opening

Kees Le Blansch opent de vergadering en heet de deelnemers aan het Burgerpanel Structuurvisie Ondergrond van harte welkom. Een aantal mensen heeft zich afgemeld wegens ziekte, zowel leden van het burgerpanel als van het programmateam (waaronder Mirjam Post en Nadine Biesma).

Deze bijeenkomst heeft een titel meegekregen: 'Volgt u mij nog?' Deze vraag geldt zowel voor het programmateam als voor het burgerpanel. De vraag aan het burgerpanel is of zij de ontwikkelingen van het programmateam nog kunnen volgen; de vraag aan het programmateam is of zij in voldoende mate volgen wat er vanuit het burgerpanel is ingebracht.

Er is vandaag een aantal nieuwe gezichten in de zaal. Peter Kouwenhoven is werkzaam binnen het projectteam STRONG, verricht schrijfwerk en houdt zich bezig met het thema 'geothermie'. Juliaan Prast is ook werkzaam bij het projectteam en houdt zich vooral bezig met het thema 'grondwater'. Pieter Jongerius is werkzaam bij het ministerie van EZ als coördinator mijnbouw en mijnbouwvergunningen. Andre Timmer is ook werkzaam bij EZ en houdt zich bezig met de Structuurvisie Schaliegas.

Vanuit de zaal wordt door een deelnemer opgemerkt dat hij het nu eigenlijk al niet meer kan volgen. In Twente worden momenteel gaskoepels geëxploiteerd waarbij grondverzakking en aardbevingen een serieuze bedreiging zijn. Hij vraagt zich af waarom dit niet door de overheid bekend is gemaakt. Kees Le Blansch vraagt Ruud Cino om deze vraag te beantwoorden. Ruud Cino begrijpt de frustratie; 'We praten hier als Burgerpanel mee over een zorgvuldig proces en

ondertussen worden we geconfronteerd met besluiten die schijnbaar zomaar genomen worden'. Met STRONG probeert het ministerie om de bestaande systematiek – die overigens ook zorgvuldig is – beter toegankelijk te maken door alle afwegingen te laten zien en zo breed mogelijk te delen.

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

Stand van zaken

Ruud Cino geeft een toelichting op de huidige stand van zaken en neemt daarin mee wat er met de input vanuit het burgerpanel is gebeurd. In de bijeenkomst van juni is gesproken over de afwegingssystematiek die voor IenM het hart vormt van de structuurvisie. De input uit die bijeenkomst is meegenomen in de aanscherping van de afwegingssystematiek. Voorts is een begin gemaakt met de Milieu Effect Rapportage (MER). Het borgen van veiligheid en gezondheid – onderwerpen die door het burgerpanel herhaaldelijk naar voren zijn gebracht – worden daarin meegenomen. Ook is hard gewerkt aan het vormgeven van een goede informatievoorziening over de Nederlandse ondergrond. Het burgerpanel maakt de opstellers van de structuurvisie bewust van het belang van duidelijk taalgebruik en een gedegen onderbouwing van nut en noodzaak.

Er wordt een vraag gesteld over de olieopslag in zoutkoepels. Pieter Jongerius geeft aan dat het antwoord hierop terug te vinden is in een kamerbrief over dit onderwerp; deze brief zal nog aan het burgerpanel worden nagestuurd.

Pieter Jongerius geeft desgevraagd aan dat de Mijnbouwwet in 2003 geheel gemoderniseerd is en sindsdien jaarlijks wordt geactualiseerd. Opgemerkt wordt dat de term 'Mijnbouwwet' dus de lading niet meer dekt. Pieter onderschrijft dit. Andere deelnemers merken op dat datzelfde geldt voor de termen 'Milieueffectrapportage' (gaat over méér dan alleen milieu) en Notitie Reikwijdte en Detailniveau (idem).

Diederik Samsom heeft vandaag uitgesproken dat er in Nederland niet geboord gaat worden naar schaliegas. Ruud Cino geeft aan dat dit een politieke uitspraak is; het projectteam houdt zich bezig met het aandragen van bouwstenen voor het nemen van beleidsbeslissingen.

Kees Le Blansch constateert dat veel van wat vorige keer gezegd is, een plaats heeft gekregen in de Notitie Reikwijdte en Detailniveau voor de milieueffectrapportage. Inmiddels is naar veel onderwerpen die genoemd zijn onderzoek gaande in samenwerking met TNO. De resultaten zijn weergegeven op kaarten waar vandaag naar gekeken gaat worden, waarbij de vraag is of de gegevens die nu op kaart beschikbaar zijn, leiden tot een verhaal dat te volgen is.

De kaarten worden geëxposeerd in een 'museum'. In drie zalen zijn kaarten te zien die betrekking hebben op schaliegas, geothermie en drinkwater. De vraag aan het burgerpanel is of de kaarten een samenhangend / begrijpelijk totaalbeeld opleveren. Als hulpmiddel geeft Anita een korte toelichting bij de elementen van de redenering ter introductie van de expositie.

De elementen van de redenering

Hieronder een samenvatting van de belangrijkste elementen van de redenering:

- Bestaande situatie
- Huidig beleid
- Vraag

- Potentie
- Conflicten / synergie
- Risico's
- Effecten

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

De expositie: de begrijpelijkheid van de redenering

De deelnemers krijgen een half uur de tijd om de expositie te bezichtigen waarbij de vraag – zoals gezegd – is of de kaarten min of meer voor zichzelf spreken en een samenhangend / begrijpelijk totaalbeeld opleveren. De deelnemers wordt gevraagd in een aantekenboekje te noteren wat zij aan de kaartbeelden niet (helemaal) volgen. Een aantal deskundige ambtenaren is beschikbaar om – na circa 15 minuten – de meest prangende kennisvragen te beantwoorden. In bijlage 1 zijn de opmerkingen uit de aantekenboekjes opgenomen, gesorteerd op kaartnummer.

Plenaire inventarisatie

Eelco Koolhaas inventariseert in brede zin de observaties die tijdens de expositie zijn opgedaan.

- Om de samenhang tussen de verschillende kaarten inzichtelijk te maken, zou je ze over elkaar heen moeten kunnen leggen.
- Ter verduidelijking zou een verklarende woordenlijst toegevoegd kunnen worden.
- Het taalgebruik moet helder zijn, voorstel is het niveau te hanteren van basisschool groep 7.
- Het taalgebruik is nu onnodig specialistisch.
- Een korte toelichting bij elke kaart – net als dat in een museum wordt gedaan bij schilderijen – zou verhelderend kunnen werken.
- De kleurstelling is voor verbetering vatbaar; de kaarten zijn soms slecht leesbaar.
- In de tentoonstelling ontbreekt het aan een duidelijke rode draad waardoor het geheel een chaotische indruk maakt.

Gevraagd naar een positieve ervaring, geeft een deelnemer aan tot de conclusie te komen dat er in Nederland geen plek is voor de winning van schaliegas; wat hem betreft een positief geluid.

Kees Le Blansch krijgt een gemengd beeld. Sommige mensen vonden de tentoonstelling saai, sommigen vonden het ingewikkeld en er was ook iemand die het erg leuk vond. Om de ervaring te verbeteren, is het wenselijk de bezoekers meer richting te geven over de wijze waarop de kaarten gelezen moeten worden. Een aantal tips hiertoe is hierboven al opgesomd.

De expositie: ontbrekende beelden

Deze opdracht bouwt voort op het eerdere bezoek aan de expositie. De deelnemers wordt verzocht nog een keer te gaan kijken en aan te geven welke beelden ontbreken; waar wordt onvoldoende of geen aandacht aan besteed. Bijlage 2 achteraan dit verslag geeft weer wat hierover in de aantekenboekjes is genoteerd.

Plenaire inventarisatie

Eelco Koolhaas inventariseert in brede zin de observaties die tijdens de expositie zijn opgedaan.

- Er zijn geen kaarten die het draagvlak laten zien ofwel de onderbouwing van nut en noodzaak ontbreekt.
- Er is geen kaart voor veiligheid.
- De expositie is niet gericht op de burger.
- In aansluiting daarop: deze communicatie is gesloten in plaats van open.
- Noodplannen ontbreken.
- Idee: maak de kaarten meer interactief.

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

Desgevraagd had geen van de deelnemers het gevoel 'fijn dat dit nu in beeld is gebracht'. Vooral nut en noodzaak ontbreken en ook bijvoorbeeld het gebruik van duurzame energiebronnen. Eén deelnemer geeft aan de aansluiting volledig te missen.

Opvattingen, emoties en onderliggende waarden

Bij de stukken voor deze bijeenkomst is een tekst gevoegd met als titel 'kiezen in de ondergrond'. Deelnemers wordt gevraagd deze 'emotioneel te lezen'. Dat wil zeggen dat de tekst blauw gemarkeerd wordt wanneer deze je koud laat, groen wanneer deze een goed gevoel geeft en rood bij een slecht gevoel.

De tekst wordt vervolgens geprojecteerd op een flap over. Door middel van kaartjes kunnen de deelnemers aangeven hoe zij de tekst – die langzaam wordt voorgelezen – gemarkeerd hebben. De tekst op de flap over wordt vervolgens gekleurd naar meerderheid van stemmen. Het resultaat is als volgt:

Schaliegas

Het planMER ten behoeve van de Structuurvisie Schaliegas zal feitelijke informatie leveren ten aanzien van te verwachten milieueffecten. Daarnaast wordt er een verkenning uitgevoerd naar de maatschappelijke effecten (Nut en noodzaak onderzoek) van schaliegaswinning en de invloed ervan op de energietransitie. Op basis van deze onderzoeken wordt bepaald of schaliegaswinning wordt toegestaan in Nederland en kan er duidelijkheid worden gegeven over het regime dat zal gelden voor de gebieden die in de Structuurvisie worden vastgelegd. Bij de Structuurvisie Schaliegas zal het advies van de commissie voor de m.e.r. worden betrokken waarin wordt gedacht aan gebieden met een 'Nee', een 'Nee-tenzij' of een 'Ja-mits' regime.

Het afwegingskader daarvoor is de Structuurvisie Ondergrond. Indien de Structuurvisie Ondergrond expliciet reserveringen maakt voor andere activiteiten, kan dit leiden tot een nadere begrenzing van de potentieel geschikt bevonden gebieden in de Structuurvisie Schaliegas.

De overheid heeft ikv de PlanMER Schaliegas al veel gebieden bij voorbaat uitgesloten, nl Natura 2000, grote wateren, stedelijke gebieden en drinkwaterwingebieden. In de PlanMER wordt nog extra goed gekeken naar effecten op het grondwater en in het bijzonder grondwater dat geschikt is voor drinkwaterwinning. Dit is belangrijk omdat ook voor drinkwaterwinning in de toekomst ruimte nodig is. Om op lokaal niveau te zorgen voor een goede inpassing wordt specifiek gekeken naar effecten op natuur, landbouw en cultuurhistorie en vooral ook naar effecten op de leefomgeving zoals lucht, geluid, licht en veiligheid. Hier kunnen eventueel extra eisen aan worden gesteld.

Geothermie

Om te kunnen bepalen welke gebieden voor het winnen van geothermie, en daarmee voor het afgeven van vergunningen in aanmerking komen, kijken we eerst in welke gebieden in Nederland geothermie mogelijk is (waar is de ondergrond geschikt). Daarna kijken we waar mogelijk behoefte is aan geothermie (dat is waar afnemers zitten zoals woonwijken en kas-

sen). Die gebieden scoren hoog voor geothermie wanneer gekozen moet worden tussen verschillende activiteiten in de ondergrond die niet met allemaal op dezelfde plek kunnen. De volgende stap is dat we gebieden uitsluiten waar geothermie ongewenst is zoals bijvoorbeeld bij bestaande zoutkoepels en gasvelden waar anders de bestaande winning in gevaar komt. Omdat geothermie en drinkwaterwinning bv wel samen kunnen gaan maar dat toch een risico kan zijn is het belangrijk te kiezen waar je dat risico wel of niet wilt nemen. In het onderzoek wordt gekeken waar dat het geval is. Vervolgens wordt gekeken naar de effecten om voorwaarden te kunnen formuleren waarmee rekening moet worden gehouden bij een concrete vergunningaanvraag. Dan gaat het bijvoorbeeld om archeologie en hinder voor omwonenden. Dat kan betekenen dat daardoor de precieze locatie wijzigt of dat aanvullende maatregelen moeten worden genomen.

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

Globaal gezien is het begin van de tekst vooral rood gemarkeerd, de tweede alinea groen en daarna een combinatie van blauw en groen.

Eén hypothese ter verklaring van de rode markering van passages is dat er weinig draagvlak is voor het boren naar schaliegas in Nederland en veel meer voor geothermie.

Als mogelijke verklaringen voor de blauwe arcering van teksten ('laat ons koud') worden genoemd:

- Waar praat je over? Dit is klein grut.
- Waar het simpel (tè simpel) wordt, wordt het blauw.
- In die passages is er veel gebruik van woorden als 'zouden, kunnen, willen', ofwel ambtenarentaal.

Een deelnemer merkt op dat de tekst inhoud moet hebben, dan wordt het groen. Gesteld wordt dat de tekst zou nog groener zou kunnen worden als hij eerlijker zou worden.

Gevraagd naar de achterliggende gedachten wordt opgemerkt dat de deelnemers in meerderheid geen heil zien in het boren naar schaliegas en er niet op vertrouwen dat minister Kamp in deze een eerlijke afweging maakt; hij lijkt teveel waarde te hechten aan het financiële belang. Als men de afzender niet vertrouwt, maakt het al bijna niet meer uit wat hij schrijft voor wat er gelezen wordt.

De ervaringen in Groningen zijn dat in de jaren 80 al bekend was dat er veel misging bij de winning van aardgas; dit is door de overheid nog lang daarna ontkend, waardoor het vertrouwen van burgers een behoorlijke deuk heeft opgelopen. Daardoor wordt deze tekst niet onbevangen gelezen. De tekst zelf gaat daar helemaal aan voorbij.

Kees Le Blansch vat samen dat de deelnemers enerzijds het gevoel hebben 'door deze tekst heen te moeten lezen'. Daarnaast is de vraag of de tekst wel in voldoende mate is toegesneden op de mondige burger. Die burger leest deze tekst niet blanco en betreft er ook de geschiedenis bij. Dat zou in de tekst ook erkend moeten worden.

Afsluiting

Ruud Cino bedankt de deelnemers voor hun aanwezigheid en zinvolle inbreng. Zo neemt Pieter Jongerius de discussie over het infiltreren van water mee in de structuurvisie en wordt aan TNO gevraagd of zij kaarten kunnen maken die zowel wetenschappelijk correct als ook goed leesbaar zijn. Dat zijn signalen waar

het projectteam wat aan heeft en wat mee gaat doen. Het streven is om de ontwerp-structuurvisie voor 20 juni af te ronden. Dat betekent dat in het voorjaar mogelijk nog een bijeenkomst wordt gepland met het burgerpanel om de concept tekst aan hen voor te leggen. De deelnemers verzoeken Ruud om deze tekst voorafgaand aan de bijeenkomst aan hen te doen toekomen ter voorbereiding.

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

Ruud Cino en de gespreksleiders van vanavond wensen iedereen een goede reis en reiken aan alle deelnemers een chocoladeletter uit.

Bijlage 1: Opmerkingen bij de kaarten uit de aantekenboekjes

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum

3 december 2014

Kaartnummer	Wat ik niet volg:
Algemeen	In zo'n museum zou ik snel doorlopen; te moeilijk, teveel moeten nadenken
	Geothermie
G1	<ul style="list-style-type: none"> <i>G1 betreft: formulering beleidsopgave</i> Wat is een doublet? (7x) Moeilijke tekst Wat is het verschil tussen aardwarmte en elektriciteit? Niet heel duidelijk Synergie voor tuinbouw en steden
G2	<ul style="list-style-type: none"> <i>G2 betreft: potentiële vraag naar geothermie: glastuinbouw en steden</i> Onderscheid in legenda tussen vraag en geschiktheid Duidelijk Wat wordt precies bedoeld met synergie? (groen) = potentie + vraag? Uitbreiding warmte winning Heerlen geothermie project is hobby. Er is geen potentieel gebruik op G1 Had ik naast G4 en G5 verwacht
G3	<ul style="list-style-type: none"> <i>G3 betreft: bestaande projecten</i> Komt niet overeen met potentie
G4	<ul style="list-style-type: none"> <i>G4 betreft: Potentie: aardwarmte</i> Moeilijke woorden en afkortingen Veel moeilijke woorden Aquiferlagen? (5x) Te grote concentratie op een gebied Begrijp winning in Heerlen niet Wat wordt bedoeld met Aquiferlagen? (2x) Wanneer is er veel potentie, bij welke Aquiferlagen? Wat is er aan de hand met Heerlen? Welke diepte is gunstig voor drinkwater? Hoezo 'doel onbekend'? Geen begrijpelijk verhaal
G5	<ul style="list-style-type: none"> <i>G5 betreft: Potentie: elektriciteit</i> Is alleen na uitleg te snappen
G4+5	Wat is de relevantie?
G6	<ul style="list-style-type: none"> <i>G6 betreft: Uitsluiten: olie- en gaswinning in productie</i> Moeilijke woorden en afkortingen In Groningen blijkt een groene corridor te liggen, maar is dit ook echt veilig vanwege bevingrisico?
G6+11	Onduidelijke tekst
G6+13	Lijken erg veel op elkaar
G7	<ul style="list-style-type: none"> <i>G7 betreft: onderzoeken conflict met: zoutwinning in productie</i> Steenkoolwinning in Nederland? Gebruik dezelfde termen
G7-9	<ul style="list-style-type: none"> <i>G8 betreft: onderzoeken conflict met: opslag in zoutcavernes</i> <i>G9 betreft: onderzoeken conflict met: drinkwaterwinnings</i> Zie op deze kaarten niet duidelijk waar de conflicten met geothermie precies liggen (2x)
G10	<ul style="list-style-type: none"> <i>G10 betreft: onderzoeken conflict met: potentie drinkwaterwinning</i> Totale dikte geschikt grondwater → dujtte wvp?
G9+10	Legenda verdient enige toelichting, niet echt verhelderend
G12	<ul style="list-style-type: none"> <i>G12 betreft: Beoordelen effect op: zoutvloei</i> Wat is zoutvloei? (5x) Titel echt onduidelijk. Termen verduidelijken voor de leek.

	Zoutwinning Waddenzee toegestaan waarbij effecten op natuur worden genegeerd. Verzakking bodem
	Erg ingewikkeld, kleuren helpen niet.
	(onleesbaar), Zechstein, Trias, waarom onderscheid?
G12+13	Niet duidelijk hoe je zo'n kaart moet lezen. Navraag bij de conservator leert dat het iets zegt over de plek waar je geothermie toepast.
G13	<ul style="list-style-type: none"> <i>G13 betreft: Beoordelen effect op: opslag CO₂ en aardgas</i>
	Moeilijke woorden en afkortingen
	Erg veel overlappingsen. Daardoor problemen
	CO ₂ + aardgas is dat hetzelfde
G13 / 14	<ul style="list-style-type: none"> <i>G14 betreft: Beoordelen effect op: natuur</i>
	Wat is een Aquifer?
G14+15	Ik snap niet wat deze kaarten willen zeggen
G14+15	Teveel informatie op één kaart
G15	<ul style="list-style-type: none"> <i>G15 betreft: Beoordelen effect op: archeologie</i>
	Geothermie wordt in diepere lagen gewonnen. Heeft dit dan invloed op 'on-diepe' lagen waarin archeologische erfgoederen zich bevinden?
Algemeen	Moeilijk taalgebruik
	Geen toelichting van gebruikte wetenschappelijke termen
	Interessante kaarten, maar voor veel kaarten is een korte uitleg wel nodig.
	Drinkwater
DW1	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW1 betreft: Bestaand systeem en beleid</i>
	Inval op gebieden met verhoogde kans op natuurlijke aardbevingen
	Wat betekenen alle termen?
	Wat is freatisch grondwater? (7x)
	Terminologie winning drinkwater is te specialistisch
	Kaart is onduidelijk qua kleurstelling
	Probleemstoffen, welke?
DW1, 7,13-15	Kaart onduidelijk door kleurgebruik
DW2	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW2 betreft: Strategische reserves bestaand</i>
	Graag uitleg over strategische reserves
	Erg kleine boringsvrije zones. Te grote concentratie reserve
DW3	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW3 betreft: Vraag: kwalitatief nu</i>
	Kwalitatief nu versus kwalitatief 2040: hoe kom je van zoveel problemen tot oplossingen?
	Verduidelijking graag van probleemstof
DW4	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW4 betreft: Vraag: kwantitatief 2040</i>
	Waar staan de jaartallen voor?
DW5+6	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW5 betreft: potentie: strategische voorraden</i> <i>DW6 betreft: potentie: nationale reserves</i>
	Is onduidelijk als je niet gespecialiseerd bent in de materie
DW7	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW7 betreft: verkennen combinatiemogelijkheid met: natuur</i>
	Combinatiemogelijkheid met natuur staat onder conflicten. Wat zijn de conflicten?
	Natuur: geen uitleg. Dat mis ik in het hele museum.
	Spelfout: mogelijkheid
	Voor weidevogels is hier wel over nagedacht. Kaart onduidelijk w.b.t. de gevolgen
Dw7-10	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW8 betreft: onderzoeken conflict met: olie en aardgas</i>
	Niet duidelijk wat de conflicten zijn ofwel wat de synergie is. Er wordt steeds maar één aspect weergegeven
DW8-10	Welke conflicten?
DW9	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW9 betreft: onderzoeken conflict met: schaliegas</i>
	Wat zijn die soorten?
	Graag explicatie Posiclona Schalie
	Groen als kleur voor 'mogelijk' slecht gekozen, daar verwacht ik grijs
DW10	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW10 betreft: onderzoeken conflict met: geothermie warmte</i>

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

	Moeilijke woorden en afkortingen	
	Goede prospectiviteit! Wat is het conflict? 50% kans pp conflict?	
DW11	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW11 betreft: onderzoeken risico's van: actieve breuken</i> 	
	Seismiciteit van Nederland effecten? (2x)	
	Risico gaswinning breuken niet in kaart gebracht Groningen Drenthe	
	Risico's van actieve breuken door menselijke interventie ontbreken	
	De gebruiksactiviteiten in ondergrond die bv. Groningen m.b.t. seismische activiteit ook t.g.v. menselijk handelen (tekst is slecht leesbaar)	
DW12	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW12 betreft: effect beoordelen op: waterveiligheid</i> 	
	Wat is de bedoeling van deze kaart?	
	Legenda ontbreekt? Wat betekenen de kleuren, licht en donker roze?	
	Geen legenda, dijken en uiterwaarden?	
	Ik mis een legenda	
	Zegt mij helemaal niets. Vrolijk kaartje wel, maar ik zie niet hoe het effect beoordeeld	
DW13	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW13 betreft: effect beoordelen op: goede landbouwgronden</i> 	
	Gezond waterpeil verhogen is funest	
	In Drenthe geen land en akkerbouw?	
	Is dat alleen maar op klei g(onleesbaar)	
DW15+16	<ul style="list-style-type: none"> <i>DW15 betreft: effect beoordelen op: archeologie</i> 	
	Welk effect wordt bedoeld t.o.v. archeologie?	
DW16	Onderscheid natuurlijke seismiciteit en gasbevingen niet voor iedereen duidelijk, alleen voor getroffen 	
Algemeen	Voor mij zijn de kaarten niet overzichtelijk en niet duidelijk	
	Een verzameling kaarten zonder toelichting voor de gewone burger, /de bedoeling (of uitleg) komt bij mij niet over.	
	Moeilijke bewoordingen (2x)	
	Uitleg is helder maar ik haal het niet uit de betreffende kaart	
	Schaliegas	
S1	<ul style="list-style-type: none"> <i>S1 betreft: beleidsopgave</i> 	
	Moeilijke tekst, grammaticale fout (2x)	
	Zeer moeizaam taalgebruik, zinsstructuur	
	Deze afweging is onleesbaar.	
	Taalfouten	
	Vraag 2 klopt niet	
	De tekst rammelt behoorlijk	
S2	<ul style="list-style-type: none"> <i>S2 betreft: potentie/aanbod: schaliegas</i> 	
	Schaliegaskaart komt niet overeen met die van drinkwater	
	Wat is het verschil tussen de soorten?	
	Onduidelijk, hoeveel potentie?	
	Potentie	
	Geen idee wat de termen uit de legenda betekenen (2x)	
	Wijkt af van kaart in andere kamer + waar duiden de handgeschreven (onleesbaar, nummers?) op?	
	Betekenis van woorden – onder zeeniveau, druk bevolkt, gaswinning, natuurgebieden – voor een leek omschrijven	
	Waar staan de letters en cijfers voor?	
	Wat is posidonia schalie formatie?	
	Wat is een (onleesbaar) laagpakket?	
	1. De groene gebieden 4 km. onder zeeniveau	
	2. Waterwingebied	
	A. Zeer druk bevolkt en onder zeeniveau	
	B. Wordt al genoeg geknoeid	
	C. Natuurlijke gebieden zonde om die te verknallen	
S3	<ul style="list-style-type: none"> <i>S3 betreft: uitgesloten ivm wetgeving: natura 2000</i> 	
	Groningen / Friesland uitsluiten	

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

	Waarom is dit natuurgebied niet uitgesloten?
S3+4 S3+4	<ul style="list-style-type: none"> <i>S4 betreft: uitgesloten ivm wetgeving: grote wateren</i> <p>Overlappen elkaar</p> <p>'uitgesloten i.v.m. wetgeving'. Juist de Posiclonia schalieformatie (? , onleesbaar) is uitgesloten en dat zit <i>juist</i> in schaliegas</p>
S3-9	Uitgesloten. Uitleg
S5	<ul style="list-style-type: none"> <i>S5 betreft: uitgesloten ivm discussie: waterwingebieden</i> <p>Ziet er niet reëel uit</p> <p>Er ontbreken nogal wat gebieden die op andere kaarten wel stonden</p> <p>Kaart wordt hier uitgesloten en net bij potentie weer opgepakt? Dit snap ik niet.</p>
S6	<ul style="list-style-type: none"> <i>S6 betreft: uitgesloten ivm discussie: grondwaterbeschermingsgebieden</i> <p>Teveel informatie op één kaart</p>
S5+6	Zijn niet consistent in rode vlekken met elkaar, zie punt A en rest
S6+7	<ul style="list-style-type: none"> <i>S7 betreft: uitgesloten ivm discussie: stedelijk gebied</i> <p>Zou groter moeten zijn</p>
S3 t/m S7	<p>Graag extra kaart met daarin S3 t/m S7</p> <p>Het is niet duidelijk wat voor afwegingen worden gemaakt</p>
S5+6	Verwarrend A/B
S7+8	<ul style="list-style-type: none"> <i>S8 betreft: Plangebied planMER bovengronds</i> <p>Hoeveel ruimte is er om steden dorpen</p>
S8+9	<ul style="list-style-type: none"> <i>S9 betreft: Plangebied planMER ondergronds</i> <p>?</p> <p>Enige tot nu toe duidelijke kaart</p> <p>Wat probeer je te vertellen?</p> <p>Wat zeggen deze kaarten?</p> <p>Onduidelijk</p> <p>Ik snap niet wat ze bedoelen. Moet je de kaarten soms nog op elkaar leggen?</p>
S10	<ul style="list-style-type: none"> <i>S10 betreft: effect beoordelen op: boringsvrije zones</i> <p>Wat zijn de criteria voor boringsvrij!</p> <p>Erg kleine boring vrije zones in Posiclonia</p> <p>Duidelijk</p>
S10-16	<p>Laat de kaarten overlappen</p> <p>Mooie kaarten, maar is er ruimte om te boren zonder schade?</p> <p>Wat gebeurt er met ons cultureel erfgoed, stiltegebieden etc.</p> <p>Er is teveel overlap</p> <p>Als je kijkt naar alle kaarten, dan blijft er toch geen ruimte over en zijn alle effecten veel te groot. Ik word hier angstig van.</p> <p>Ons erfgoed ben je dan kwijt</p> <p>Niet doen schaliegas</p>
S11	<ul style="list-style-type: none"> <i>S11 betreft: effect beoordelen op: potentie voor nationale drinkwaterreserves</i> <p>Duidelijk</p>
S12	<ul style="list-style-type: none"> <i>S12 betreft: effect beoordelen op: potentie voor strategische drinkwaterreserves</i> <p>Ziet er voldoende uit</p> <p>Erg kleine nette natuur. Er zijn meer gebieden</p> <p>Klopt niet met DW2</p> <p>DW2 veel meer en ook met S5+6</p> <p>Kleuren onhandig, je denkt snel aan water</p>
S13	<ul style="list-style-type: none"> <i>S13 betreft: effect beoordelen op: landschap</i> <p>Index ontbreekt</p> <p>Welke landschapstypen?</p> <p>Legenda mist</p> <p>Deze kaart is erg fijn</p>
S14	<ul style="list-style-type: none"> <i>S14 betreft: effect beoordelen op: lucht, geluid, licht, veiligheid</i> <p>Relevant?</p>

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

S14+15	Waar staan alle kleuren voor?
S15	<ul style="list-style-type: none"> • <i>S15 betreft: effect beoordelen op: Nationale landschappen</i> Duidelijk
S16	<ul style="list-style-type: none"> • <i>S16 betreft: effect beoordelen op: werelderfgoed</i> Geeft aan dat er eigenlijk geen ruimte overblijft
Effectkaarten	Ik zou gezien de naam hier iets verwachten over de effecten op een bepaalde termijn. Niet duidelijk hoe ik de kaarten moet lezen. Wat is het verschil tussen een effectkaart en een kaart met conflicten / synergie?
Algemeen	Ambtenarentaal, teveel – en slechte – informatie in lange, onduidelijke zinnen.

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014

Bijlage 2: 'Ontbrekende beelden' in de aantekenboekjes

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Wat ik aan de expositie (een beetje mis)	Datum
Een kaart met stapsgewijze uitleg per kaart met duidelijk kleuren	3 december 2014
Een uitleg van moeilijke woorden	
Niet te veel uitleg op één kaart; meer kaarten met minder erop	
Kaarten, draagvlak, veiligheid, conclusiekaart?	
Meer energiebronnen	
Zonnescherm kaart (? , slecht leesbaar)	
Graag een ander woord voor aquifers, freatisch grondwater, oeverwater, semi-spanningswater	
Alle legenda's verdienen eigenlijk wat meer toelichting	
Erg slordig in taalgebruik, weinig prettige zinnen	
We missen nog een stap. Echt een grote stap voordat we de criteria echt kunnen beoordelen.	
Meer uitleg, meer basiskennis	
De onderbouwing lees ik bijvoorbeeld onvoldoende, maar na uitleg lees ik steeds meer. Ik zie dus na die uitleg dat het er wel in zit.	
Voor mijn gevoel mist – met mijn beperkte blik – draagvlak, veiligheid, zorg voor schadevergoeding	
Met geothermie het beste op weg! Nut en noodzaak daar het meest helder	
Opbouw 3-dimensionaal	
Consistent gebruik van kleuren	
Overzichtelijk en duidelijk taalgebruik	
Grotere kaarten	
Technische termen uitleggen!	
Uitleg	
consistent gebruik van kleuren	
Te uitgebreide informatie heeft geen toegevoegde waarde	
N.a.v. het overzicht van criteria: we missen onderstaande punten in alle kaarten	
Ik miste bij schaliegas de omschrijving van de huidige situatie, beleid en risico's, al was het alleen maar voor de synchronisatie van geo / drink met schalie. Ik weet wel dat schaliegas nog niet bezig is, maar miste dat wel.	
Meer verduidelijking op / bij de kaarten	
Meer precisie bij tekst bij vraag	
Onnodig specialistisch bij kaarten	
Losse stukken, geen rode draad	
Onderbouwing van de locatie / plek	
Veiligheid	
Draagvlak	
Onderbouwing + nut, zie blue energy	
Sommige legenda's	
Duidelijke uitleg bij de afbeeldingen	
Hoe belangrijk de verschillende activiteiten binnen Nederland zijn	
Detailniveau van kaarten	
Blijft er nog wat grond over voor schaliegas?	
Tekst klopt niet op alle kaarten	
Opbouw chaotisch en op vele vlakken onvolledig en onduidelijk, niet doen!!	
Te veel vaktaal	
Duidelijkheid mist, eenvoud in woordkeus, verklaring, meer visualisatie / niet technisch, veiligheid komt niet ter sprake, geen draagvlak, noodplan, duurzaamheid.	
Relatie met erfgoed met beoordeling lastig; nog steeds weinig gevoel bij	
Wat doen beleidsmakers, politici en bedrijven als het mis gaat?	
Tekst bij schaliegas erg wollig, heel taai om te lezen	
Het juridische aspect komt niet aan bod	
Noodzaak is een keuze, die staat er niet bij	
Randvoorwaarden rond (on)mogelijkheden worden geschetst, maar een groot deel van de criteria die wij genoemd hebben komt pas later aan bod	
Opbouw is te minimaal, toelichting bij kaarten	

Leesbaarheid door verschillende legenda's kan beter, evenals de kleurstelling
De voorinformatie d.m.v. een kleine uitleg van twee of drie zinnen
Overzicht → hoeveel rekening met kleine gemeenschappen (dorpjes) gehouden wordt
Veiligheid!
Is het cultuurhistorisch en financieel nog wel haalbaar om zo in de bodem bezig te zijn?
Geen uitleg erbij, geen communicatie DW
Cohesie in beelden
0,5% t.o.v. alternatieven
Schaliegas onrendabel, alternatieven – zoals zonne-energie – onvoldoende onderzocht
Duurzaamheid, financiële aspecten
Waar is het streven schade te voorkomen in plaats van actie na het ontstaan van schade?
(n.a.v. overzicht van criteria): eigenlijk mis ik alles uit deze lijst
Huur iemand in die verstand heeft van het inrichten van een expositie
Voorzorg en nazorg
De nadruk ligt teveel op onderzoek
Een thematische benadering van de expositie
Hoe moet je een kaart precies lezen, toelichting bij de boodschap
De samenhang tussen de verschillende kaarten
Consistent gebruik van kleuren
Wat is precies het verschil tussen conflicten / synergie en effecten
Verklarende woordenlijst of gebruik van termen die voor de leek begrijpelijk zijn
M.b.t. de effecten: onderscheid tussen korte en lange termijn. Wat weten we over effecten, zijn het verwachtingen of zijn er bronnen / onderzoek / eerdere ervaringen waar deze effecten uit blijken?
Het belang wordt onvoldoende toegelicht
Dit is gesloten communicatie, open communicatie gewenst
Duurzaamheid ontbreekt
Lokale bewoners profiteren niet
Noodplan → hoezo?
Onderbouwing van de locatiekeuze
Openheid, transparantie
Welke gebieden komen concreet in aanmerking als eindplaatje
Zonder uitleg is de expositie niet te volgen
Expositiegids die de plaatjes aan elkaar praat (op groep 7 niveau)
Belang van omwonenden / draagvlak
Moeilijk om de kaarten te lezen als je het verhaal niet kent wat er omheen zit
Alternatieve energiebronnen

Bestuurskern
Directie Participatie
Participatie

Datum
3 december 2014